

Sözleşmenin Rızaî Devri ile Amaçlanan Sonuçları Elde Etmek için Roma ve İslâm Hukuku'nda Kullanılan Hukukî Müesseseler^(*)

*Legal Instruments Used in Roman and Islamic Law to
Achieve the Intended Results of the Voluntary Assignment
of the Contract*

Arş. Gör. Emrah GÖKMEN^(**)

Öz

Borç ilişkisinin taraflarında değişiklik yapılması borç ilişkisini şahsi gören Roma hukukunun klasik dönem anlayışına ters olsa da İslâm hukukunda borçlunun değişimi havâle akdiyle başlangıçtan itibaren uygulanmaktaydı. Roma hukukunda süreç içerisinde pratik ihtiyaçların da zorlamasıyla delegatio ve dava vekaleti gibi kurumlardan yararlanılarak borçlunun ve alacaklının değiştirilmesi sonucu elde edilmiştir. İslâm hukukunda da havâle, zamanla alacaklının değiştirilmesi için kullanılmıştır. Her ne kadar bazı açılardan anlayış ve uygulama farklılığı bulunsa da hukuk düzenlerinin benzer ihtiyaçlara benzer çözümler ürettiği görülmektedir. Sözleşmenin rızaî devri bir tarafın değişmesi anlamındadır. Sözleşmede taraf değişikliği için kombinasyon ve birlik teorileri ileri sürülmüştür. Bunlardan hangisinin Roma hukukunda ve İslâm hukukunda sözleşmenin rızaî devri sonucunu elde etmeye yatkın olduğu tespit edilerek bir değerlendirmeye varılmalıdır. Bu çalışmada bu husus tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sözleşmenin Devri, Taraf Değişikliği, Kombinasyon Teorisi, Roma Hukuku, İslâm Hukuku.

^(*) Araştırma Makalesi / Makale Geliş Tarihi: 24.04.2023 - Makale Kabul Tarihi: 13.08.2023
DOI: 10.56701/shd.1196480

^(**) Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Tokat - Türkiye
E-posta: emrah.gokmen@gop.edu.tr
Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-5470-2716>

Abstract

Although making changes in the parties of the debt relationship is contrary to the classical period understanding of Roman law, which considers the debt relationship personal, the change of the debtor in Islamic law was applied from the beginning with the transfer contract. In Roman law, it was obtained as a result of changing the debtor and the creditor by using institutions such as delegation and power of attorney due to practical needs in the process. In Islamic law, remittance has also been used to change the creditor over time. Although there are differences in understanding and practice in some respects, it is seen that legal systems produce similar solutions to similar needs. The transfer of consent of the contract means the change of one party. Combination and unity theories have been put forward to explain the change of parties in the contract. An evaluation should be made by determining which of these is prone to obtain the result of the transfer of consent in Roman law and Islamic law. In this study, this issue is tried to be determined.

Keywords

Assignment of Contract, Change of Party, Combination Theory, Roman Law, Islamic Law.

GİRİŞ

Bir borç ilişkisinin alacaklı ve borçlu olmak üzere iki tarafı vardır. Alacaklı veya borçlu taraflarından birinin değiştirilmesi, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Roma'nın klasik döneminde borç ilişkisinin şahsiliği prensibi gereği borç devredilemez kabul edilmiştir. Ne var ki toplumsal ve ekonomik gelişmeler ve pratik ihtiyaçlar bu anlayışı aşındırmış ve bunun sonucunda Roma hukukunda taraf değişikliğini sağlamak üzere *delegatio* ve dava vekaleti kurumları üzerinde durulmuştur. İslâm hukukunda ise Roma hukukundaki gibi şahsa bağlı bir borç ilişkisi tasavvuru yoktur. Burada borç, malvarlığını ilgilendiren bir husustur. Dolayısıyla devredilebilmesi mümkündür. İslâm hukukunda borcun bir zimmetten diğerine naklini sağlayan kurum havâledir. Zaman içerisinde alacağın temlik için de aynı kurumdan yararlanılmıştır.

Sözleşmenin rızaî devri sözleşmenin tarafının tüm hak ve borçlarıyla birlikte değiştirilmesi olup müstakil bir alacak veya borcun devrinden farklıdır. Bu nedenle sözleşmenin devrini açıklayabilmek için öncelikle sözleşmede taraf değişikliğini açıklayan teorilere değinilmelidir. Bundan sonra Roma hukukunda ve İslâm hukukunda sözleşmenin rızaî devrinin nasıl gerçekleştirilebileceği sorusu cevaplanabilecektir.

I. GENEL OLARAK SÖZLEŞMEDE TARAF DEĞİŞİKLİĞİNİ AÇIKLAYAN TEORİLER

Sözleşmede taraf değişikliğini açıklamak üzere kombinasyon ve birlik teorileri ileri sürülmüştür. Borç ilişkisinin alacak ve borçlardan oluştuğunu belirten kombinasyon teorisine göre sözleşmede taraf değişikliği alacak ve borcun ayrı

ayrı kendine özgü devirlerinin yapılmasıyla mümkün olur.¹ Devralana tüm hak ve borçlar devredilirse sözleşme de devredilmiş olur.² Kanuni düzenlemesi bulunan alacağın temliki ve borcun naklinin kombinasyonu ile sözleşme devredilebilir.³ Kombinasyon teorisi literatürde yenilik doğuran hakların ve külfetlerin geçişini açıklayamaması, pratik olmaması gibi çeşitli gerekçelerle eleştirilmiştir.⁴

Birlik teorisi ise sözleşmede taraf değişikliğinin taraf sıfatının devriyle birlikte bir bütün halde tek bir hukukî işlem aracılığıyla devredildiğini savunmaktadır.⁵ Birlik teorisine göre sözleşme; haklar, yükümlülükler, hukukî durumlar ve külfetlerden oluşan bir organizmadır.⁶ Birlik teorisi tek bir hukukî işlemle sözleşmenin devrini gerçekleştirdiği için kombinasyon teorisine nazaran daha fonksiyoneldir.⁷ Bugün hakim olan kanaate göre sözleşmenin devri alacağın temliki ve borcun naklinin toplamından daha farklı ve daha fazlasıdır.⁸

Türk hukukunda sözleşmenin rızâî devri eBK'da yer almamasına rağmen sözleşme serbestisi ilkesi gereği yargı kararlarında ve uygulamada mevcuttu. Bu dönemde alacağın devri ve borcun naklinin bir karma hali olarak sözleşmenin devri sonucu elde edilmekteydi.⁹ TBK ile birlikte sözleşmenin devri ayrı bir müessese olarak düzenlenmiştir. Buna göre “Sözleşmenin devri, sözleşmeyi devralan ile devreden ve sözleşmede kalan taraf arasında yapılan ve devreden bu sözleşmeden doğan taraf olma sıfatı ile birlikte bütün hak ve borçlarını devralana geçiren bir anlaşmadır.” Türk hukukunda sözleşmenin devri, devreden, devralan ve sözleşmede kalan olmak üzere üç taraflı sui generis bir sözleşme olup sözleşmeden doğan yükümlülüğe taraf olma sıfatının devredilmesidir.¹⁰ Sözleşmenin devri

¹ Gizem Yağmur Yılmaz, *Sözleşmenin Devri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 23; Hasan Ayrancı, *Sözleşmelerin Yüklenilmesi (Devri)* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2003), 39, 41; Peter Früh, *Die Vertragsübertragung im schweizerischen Recht* (Aarau: Verlag H. R. Sauerländer & Co., 1945), 39-40.

² Ayrancı, *Sözleşmelerin Yüklenilmesi (Devri)*, 44.

³ M. Fatih Cengil, “Sözleşmede Taraf Değişikliği”, *Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3/6 (2016), 120; Früh, *Die Vertragsübertragung im schweizerischen Recht*, 42.

⁴ Bunlar hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ayrancı, *Sözleşmelerin Yüklenilmesi (Devri)*, 45-50; Alacağın temliki ve borcun nakli kombinasyonunun bir sözleşmenin tarafının tüm yasal statüsünü kapsamayaacağı kabul edilmiştir. Bkz. Helmut Pieper, *Vertragsübernahme und Vertragsbeitritt* (Köln und Berlin: G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung Kg, 1963), 168.

⁵ Yılmaz, *Sözleşmenin Devri*, 23; Ayrancı, *Sözleşmelerin Yüklenilmesi (Devri)*, 51.

⁶ Cengil, “Sözleşmede Taraf Değişikliği”, 121; Früh, *Die Vertragsübertragung im schweizerischen Recht*, 39.

⁷ Cengil, “Sözleşmede Taraf Değişikliği”, 121.

⁸ Christoph Bauer, *Parteiwechsel im Vertrag: Vertragsübertragung und Vertragsübergang* (Zürich-St. Gallen: Dike Verlag, 2010), 73.

⁹ M. Kemal Oğuzman - M. Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2018), II/635.

¹⁰ Cengil, “Sözleşmede Taraf Değişikliği”, 122; Berna Öztürk, “Sözleşmenin Devri”, *TBB Dergisi* 29/125 (2016), 265, 267; Ayrancı, *Sözleşmelerin Yüklenilmesi (Devri)*, 35, 53; Gökhan Çayan, *Sözleşmenin*

bir cüz'î halefiyet halidir.¹¹ TBK'daki düzenlemeden hareketle Türk hukukunda sözleşmede taraf değişikliği açıklayan teorilerden birlik teorisinin benimsendiği görülmektedir.

Birlik teorisi bir ölçüde sözleşmenin devri kurumunun kanunda düzenlenmesini gerektirmektedir. Kombinasyon teorisinde durum bundan farklıdır. Çünkü burada mevcut iki ayrı kurumdan istifadeyle sözleşmenin devrine erişmeye çalışılmaktadır. Bu bakımdan hem Roma hukukunda hem de İslâm hukukunda sözleşmenin devrinin ayrı ayrı ele alınan alacağın temliki ve borcun nakli hükümlerinin bir arada düşünülmesiyle, yani kombinasyon teorisinden yardım olarak teorisinin oluşturulabileceğini düşünmekteyiz. Bu nedenle bundan sonraki Roma hukukunda ve İslâm hukukunda başlıklarında o hukuklarda alacağın temliki ile borcun naklinin nasıl gerçekleştirdiğinden bahsedeceğiz. Zira bu ikisinin ortaya konulması kombinasyon teorisi yardımıyla bir sözleşmenin devri sonucunun elde edilebileceğini gösterebilir.

II. ROMA HUKUKU'NDA

A. GENEL OLARAK

Roma'da borç ilişkisi iki veya daha fazla kişiyi birbirine bağlamakta, aralarında şahsî bir bağ kurmaktaydı.¹² *Obligatio* (borç) kelimesi de borçluyu (*debitor*) alacaklıya (*creditor*) bağlayan bir zincir (*iuris vinculum*) olarak görülmekteydi. Roma'da borcun şahsiliği anlayışı gereği bu bağ başkasına devredilemezdi.¹³ Bu nedenle uzun bir süre boyunca borç ilişkisi devredilemez olarak algılanmıştır. Ticari hayatın gelişmesi sonucunda kredi kullanımı yaygınlaşmış, derhal nakde çevirme ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla alacağın temliki bir gerekliliktir. Neticice itibariyle borcun şahsiliği ve devredilemez oluşu anlayışı zaman içerisinde çeşitli ihtiyaçlar ile aşılmaya çalışılmış ve bu bağlamda çeşitli kurumlardan yararlanılmıştır. Bunlar temel olarak *delegatio* ve dava vekaletidir.

Devri (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016), 85; Früh, *Die Vertragsübertragung im schweizerischen Recht*, 1.

¹¹ Ayrancı, *Sözleşmelerin Yüklenilmesi (Devri)*, 56-57.

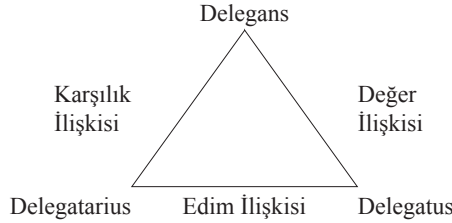
¹² Bülent Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku* (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 82; Türkân Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2021), 169; Herbert Hausmaninger - Walter Selb, *Römisches Privatrecht* (Wien: Böhlau Verlag, 1997), 383.

¹³ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 82; Tennur Koyuncuoğlu, *Türk ve İsviçre Hukukunda Borcun Yenilenmesi (Novatio)* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1972), 8; Diler Tamer, *Roma Hukuku Cilt 2 Borçlar Hukuku* (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2021), 30; Heinrich Honsell, *Römisches Recht* (Berlin: Springer-Verlag, 1992), 74; Theo Mayer-Maly, *Römisches Privatrecht* (New York: Springer-Verlag, 1991), 152; Max Kaser - Rolf Knütel, *Römisches Privatrecht* (München: Verlag C.H.Beck, 2003), 339.

B. DELEGATIO

1. Genel Olarak

Delegare, temel olarak bağlayıcı karar vermek anlamındaki *legare*'den türemiş olup taşımak, nakletmek anlamına gelmektedir.¹⁴ *Delegatio* ise eski alacaklının borçlusunu yeni alacaklıya havâle etmesidir.¹⁵ Ulpianus *delegatio*'yu D. 46, 2, 11, pr.da “Delegare est vice sua alium reum dare creditori vel cui iusserit” (Delegare, alacaklıya veya onun yetkili kıldığı kimseye borçlu yerine başka bir borçluyu vermesidir.) şeklinde tanımlamıştır.¹⁶ Roma borçlar hukukunda “*delegare alicui aliquid*” (bir kimseye bir şeyi nakletmek) ve “*delegare aliquem*” (üçüncü bir kişiye ifada bulunması için yetki vermek) anlamlarında kullanılmıştır.¹⁷ Üçlü bir hukukî işlemle meydana gelen *delegatio*'da; *delegans* (havâle eden), *delegatus* (havâle ödeyicisi) ve *delegatarius* (havâle alıcısı) vardır.¹⁸

Delegatio'da, *delegans* ile *delegatus* arasında “karşılık ilişkisi”; *delegatarius* ve *delegans* arasında da “edim ilişkisi” bulunmaktadır.¹⁹ *Delegatus* ile *delegatarius* arasındaki ilişki özel olarak havâleden doğar. *Delegatus*'un *delegatarius*'a edimi ifa etmesiyle birlikte *delegans* borçtan kurtulur.²⁰

¹⁴ Wolfgang Endemann, *Der Begriff der Delegatio im Klassischen Römischen Recht* (Marburg: Elwert Verlag, 1959), 3.

¹⁵ Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 171; Şakir Berki, *Roma Hukuku* (Ankara: y.y., 1949), 322.

¹⁶ Akın Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1968), 9; Özcan Günergök, *Havale İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995), 4.

¹⁷ Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 2-3; Talimatın konusu bir yükümlülük altına girmek ya da ödeme yapmak şeklinde olabilmekteydi. Bkz. Mayer-Maly, *Römisches Privatrecht*, 151.

¹⁸ Paul Koschaker - Kudret Ayiter, *Modern Hususî Hukuka Giriş Olarak Roma Hususî Hukukunun Ana Hatları* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1971), 289; Endemann, *Der Begriff der Delegatio im Klassischen Römischen Recht*, 6; Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 4; Mayer-Maly, *Römisches Privatrecht*, 151.

¹⁹ Mayer-Maly, *Römisches Privatrecht*, 151; Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 5.

²⁰ Mayer-Maly, *Römisches Privatrecht*, 152.

Roma hukukunda *delegatio* farklı sebeplerle kullanılmıştır. *Causa solvendi* (ifa sebebi), *causa donandi* (bağışlama sebebi) ve *causa credendi* (kredi sebebi) bunlardandır. *Delegatio* ilişkisi kural olarak sebepten aridir.²¹

Roma hukukunda *delegatio*'nun temelini *mandatum* olduğu ve akitsiz *delegatio*'nun olamayacağı tezi savunulmuştur.²² *Delegatio*'nun temelini, tek taraflı bir hukukî işlem olan *iussum* olduğu da ileri sürülmüştür.²³ *Iussum*'da *delegans*, edayı *delegatarius*'a yapması için *delegatus*'a yetki vermektedir.

Delegans tarafından *delegatus*'a ve *delegatarius*'a verilen çifte yetki buradaki *delegatio* işleminin tamamlanması bakımından yeterli değildir. Bunlardan en çok kullanılanı *stipulatio* ve ifadır.²⁴ *Delegatio* sebepli veya sebepsiz bir *stipulatio* ile meydana getirilebilir.²⁵ *Stipulatio*, Roma özel hukukunda istenilen amaçlara ulaşmak için tek başına kullanılabilen sözlü ve genel bir akit tipidir.²⁶

Günümüz Türk hukukunda havâle TBK m. 555'te, "Havale, havale edenin, kendi hesabına, para, kıymetli evrak ya da diğer bir mislî eşyayı havale alıcısına vermek üzere havale ödeyicisini; bunları kendi adına kabul etmek üzere havale alıcısını yetkili kıldığı bir hukukî işlemdir." şeklinde tanımlanmıştır. Doktrindeki hâkim görüşe göre havâle, üçlü ilişki içerisinde çift yetkilendirme içeren tek taraflı varması gerekli bir hukukî işlemdir.²⁷ Havâle eden havâle ile bir taraftan havâle ödeyicisine ödeme yetkisi verirken, diğer taraftan da havâle alıcısına ödemeyi kabul (tahsil) yetkisi vermektedir.²⁸ Havâle, borç ve yükümlülüklerin yerine getirilmesini temin eden özel bir ifa mekanizmasıdır.²⁹

Delegatio kendi içerisinde *delegatio nominis* (aktif havâle) ve *delegatio debiti* (pasif havâle) olarak ikiye ayrılmaktadır.³⁰ Burada bu ikisine değinmeden evvel *delegatio*'nun temeli olan *novatio*'ya dair ön bir bilgi verilmesi yararlı olacaktır.

²¹ Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 6-7.

²² Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 16.

²³ Endemann, *Der Begriff der Delegatio im Klassischen Römischen Recht*, 20.

²⁴ Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 31.

²⁵ Fırat Korkmaz, *Roma Hukukunda Stipulatio* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 131; Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 39.

²⁶ Korkmaz, *Roma Hukukunda Stipulatio*, 32.

²⁷ Kemal Özkan, *Havalenin Hukuki Niteliği* (Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), 34-35; Arif B. Kocaman, "Havalenin Hukuki Niteliği Üzerine", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 49/1 (1994), 298-299; Gülşah İslamoğlu, "Havale", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (2019), 529-530; Arif B. Kocaman, *Türk Borçlar Hukukunda Havale* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 39; Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 934.

²⁸ Eren, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, 934; Necip Bilge, *Borçlar Hukuku Özel Borç Münasebetleri* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1971), 334.

²⁹ Eren, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, 934-935.

³⁰ Mayer-Maly, *Römisches Privatrecht*, 152; Hausmaninger - Selb, *Römisches Privatrecht*, 391; Josef Wiefels, *Römisches Recht: Reschtrgeschichte und Privatrecht* (Düsseldorf: L. Schwann, 1960), 108.

Çünkü bu işlemlerde özleri itibarıyla bir alacağın veya borcun naklinden ziyade hukuken aynı borç nakledilmemekte, bir borç kaldırılıp yerine başkası konulmakta, yani *novatio* (tecdit, yenileme) yapıldığı görülmektedir.³¹ Dolayısıyla her iki türdeki *delegatio*'nun meydana gelebilmesi için bir *novatio*'ya ihtiyaç vardır.

Delegatio'da bir *novatio* vardır.³² *Novatio* deyiimi a novo (yeni) ya da a novo obligatione (yeni bir borç)'dan gelmektedir.³³ Terim olarak *novatio*, eski bir hukukî ilişkinin *stipulatio* (sözlü akit) aracılığıyla *ius civile*'ye göre yeni bir hukukî ilişkiyle ortadan kaldırılmasıdır.³⁴ *Novatio stipulatio*'sunun geçerliliği için *stipulatio*'nun eski bir borca dayanması, tarafların *novatio* yapma iradesinin (*animus novandi*) olması ve eski borca mutlaka yeni bir şey (*aliquid novi*)³⁵ eklenmesi gerekmektedir.³⁶ Roma hukukunda taraf değişikliği işlevindeki *novatio*, *novatio qualificata* yani nitelikli *novatio* olarak adlandırılır.³⁷

Günümüz Türk hukukunda yenileme, borcu sona erdiren sebeplerden biridir.³⁸ Yenilemede eski borç ortadan kaldırılır, yeni bir borç meydana getirilir.³⁹

³¹ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 83; Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 169; Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 10; Adolf Berger, "Delegatio", *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1953), 429; Salvatore Di Marzo, *Roma Hukuku*, çev. Ziya Umur (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1954), 330.

³² Türkân Rado, *Principatus Devrinde Roma Hususi Hukukunun Senatus Consultum'lar Yoluyla Islahı* (İstanbul: Doğan Kardeşler Yayınları, 1954), 85-86.

³³ Kaser - Knütel, *Römisches Privatrecht*, 335.

³⁴ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 98; Koschaker - Ayiter, *Modern Hususî Hukuka Giriş Olarak Roma Hususî Hukukunun Ana Hatları*, 287; Berki, *Roma Hukuku*, 322; Şahin Akıncı, *Roma Borçlar Hukuku* (Konya: Sayram Yayınları, 2020), 78; Işık Önay, *Yenileme* (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2016), 18; Bernhard Staehelin, *Die Novation* (Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1948), 7-8; Hausmaninger - Selb, *Römisches Privatrecht*, 388; Wiefels, *Römisches Recht: Reschtrgeschichte und Privatrecht*, 108; Kaser - Knütel, *Römisches Privatrecht*, 335.

³⁵ Bu yeni şey kişi değişikliği, koşul veya sınırlama eklenmesi gibi şeyler olabilmekteydi. Kaser - Knütel, *Römisches Privatrecht*, 336.

³⁶ Klasik dönemde *novatio* için borcu yenileme niyet ve iradesine bakılmazken, Justinianus hukukunda bunun için niyet ve iradenin (*animus novandi*) açıkça ortaya konulması aranmıştır. Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 183; Koyuncuoğlu, *Türk ve İsviçre Hukukunda Borcun Yenilenmesi (Novatio)*, 22; Berki, *Roma Hukuku*, 322; Zafer Kahraman, *Karşılaştırmalı Hukukta Borcun Dış Üstlenilmesi (Borcun Nakli)* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2013), 52; Mayer-Maly, *Römisches Privatrecht*, 150; Hausmaninger - Selb, *Römisches Privatrecht*, 388-389; Wiefels, *Römisches Recht: Reschtrgeschichte und Privatrecht*, 108.

³⁷ Diğer tür *novatio simplex* (adi *novatio*) olup taraflar arasında yani kişi değiştirmeden yapılan *novatio*'yu ifade eder. Wiefels, *Römisches Recht: Reschtrgeschichte und Privatrecht*, 108.

³⁸ Buradan Roma hukukunda *novatio*'nun borcu sona erdiren bir sebep olarak görülmediği anlamı çıkarılmamalıdır. *Novatio*'nun günümüz hukukundaki haliyle net bir şekilde ve sadece borcu sona erdiren bir sebep olmadığı, bunun haricinde taraf yenilemesi için de kullanılabilirdiği sonucuna varılabilir. *Novatio*'nun Roma'da borcu sona erdiren sebeplerden biri olmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. *Gaius Institutiones Borçlar Kısmı*, çev. Türkân Rado (İstanbul: Doğan Kardeşler Yayınları, 1953), 71 vd.

³⁹ Kaser - Knütel, *Römisches Privatrecht*, 335.

Yenilemeyle birlikte eski alacağa ilişkin sakatlıklar, defiler ve teminatlar ortadan kalkar.⁴⁰ Günümüz bakış açısıyla taraf yenilemesi şeklindeki yenilemenin alacağın temliki veya borcun nakli sayılmayacağı, çünkü yenilemeyle eski borcun sona erip onun yerine yeni bir borcun ikame edildiği ifade edilebilir.⁴¹

2. Delegatio Debiti (Borcun Nakli)

Delegatio debiti'de *Delegans* borç ilişkisinden ayrılmakta, onun yerine yeni borçlu olarak *delegatus* girmektedir. Bu borç *delegatus* ile *delegatarius* arasındadır. *Delegatus*, bu borç ilişkisinde *delegatarius*'un *delegatus*'a olan borcunu ödemeyi bir *stipulatio* ile vaat etmekteydi.⁴² Bu işlem de bir *novatio* teşkil eder. *Novatio* sonucunda *delegans* ile *delegatarius* arasındaki borç ilişkisinden *delegans* ayrılmış, onun yerine *delegatus* alacaklı olarak girmiştir. Böylece *delegatus*, *delegatarius*'un borçlusu konumundadır. Netice itibariyle *delegatio debiti*, Roma hukukunda borcun nakli sonucunu meydana getirmekteydi.⁴³ Ancak buradaki borcun nakli günümüz Türk hukukundaki borcun naklinden, eski borç ve buna bağlı fer'i hakların sona ermesi yönüyle farklıdır.⁴⁴ *Novatio stipulatio*'su sonucunda konusu aynı ancak yeni bir borç meydana gelmektedir.⁴⁵

Delegatio debiti'nin borçlunun rızasının aranması ve fer'i teminat borçlarının sona ermesi olmak üzere iki sakıncası vardır.⁴⁶ Bu sakıncaların giderilmesi için *formula* davasının gelişiminden itibaren "dava vekâleti" yoluna başvurulmaktaydı.⁴⁷

3. Delegatio Nominis (Alacağın Temliki)

Delegatio nominis'te borç ilişkisinden alacaklı olan *delegans* çıkmakta, onun yerine yeni alacaklı olarak *delegatus* girmektedir. *Delegatus*, kendisiyle *delegans* arasındaki borç ilişkisine dayalı olarak *stipulatio* yapar.⁴⁸ *Delegatio nominis*'te *delegatus* ile *delegatarius* arasında konusu karşılıklı borç ilişkisinin aynı olan ve alacaklının de-

⁴⁰ Esat Arsebük, *Borçlar Hukuku* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1950), 1-2/864; Hausmaninger - Selb, *Römisches Privatrecht*, 388; Kaser - Knütel, *Römisches Privatrecht*, 341.

⁴¹ Arsebük, *Borçlar Hukuku*, 1-2/870.

⁴² Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 35; Evren Baklacı Çakıroğlu, *Roma Hukuku'nda ve Türk Borçlar Hukuku'nda Alacağın Temliki* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 38; Akıncı, *Roma Borçlar Hukuku*, 53-54.

⁴³ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 82; Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 35.

⁴⁴ Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 36; Koyuncuoğlu, *Türk ve İsviçre Hukukunda Borcun Yenilenmesi (Novatio)*, 99.

⁴⁵ Akıncı, *Roma Borçlar Hukuku*, 54; Korkmaz, *Roma Hukukunda Stipulatio*, 132; Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 36.

⁴⁶ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 83; Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 170; Akıncı, *Roma Borçlar Hukuku*, 54; Tamer, *Roma Hukuku Cilt 2 Borçlar Hukuku*, 31.

⁴⁷ Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 84.

⁴⁸ Akıncı, *Roma Borçlar Hukuku*, 56; Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 35.

ğişimini sağlayan bir *stipulatio* yapılmıştır.⁴⁹ Bunun sonucu ise *novatio*'dur. *Novatio* ile *delegans* ile *delegatus* arasındaki borç ilişkisinden *delegatus* ayrılmış, onun yerine alacaklı olarak *delegatarius* geçmiştir. Bundan sonra *delegatus*, *delegatarius*'un borçlusu konumundadır. Böyle bir yol izlenmek suretiyle Roma hukukundaki borcun şahsiliği ve devredilemezliği yönündeki anlayış hukuken olmasa da iktisadi sonuçlarını elde ederek neticesi itibarıyla bir alacağın temlikine ulaşılmıştır.⁵⁰

Öte yandan Roma hukukunda alacağın temlikini bazı işlemler bakımından mümkün değildi. Alacağın temlikine ilişkin sınırlamalar Son İmparatorluk Döneminde kötü niyetli temlik ilişkilerini önlemek amacıyla getirilmiştir.⁵¹ Bunlara örnek olarak üzerinde ihtilaf bulunan alacak, sosyal mevkiisi yüksek kimseye devredilen alacak, vasiye ve kayyım devredilen alacak ve nafaka gibi alacaklının şahsına bağlı alacaklar verilebilir.⁵²

Roma hukukunda alacağın temlikinde bugünkü Türk hukukundan farklı olarak borçlunun rızası gerekmektedir.⁵³ Bunun nedeni *novatio stipulatio*'sunun borçlu ile yapılmasıydı.⁵⁴

C. DAVA VEKÂLETİ

Roma hukukunda daha sonraları Preatorlar tarafından yeni bir yol olarak ortaya atılan vekalet (*mandatum*) ile alacaklının veya borçlunun üçüncü bir kişiye vekalet veya salahiyet vermesi yoluyla (*mandatum ad agendum* veya *mandatum in rem suam*) da dolaylı olarak alacağın temlik veya borcun nakli sonuçları elde edilmeye çalışılmıştı.⁵⁵ Bu yolda alacaklı, alacağını temlik etmek istediği kimseye borçlu aleyhine dava açma yetkisi tanımakta, borçlu da borcu nakletmek istediği kimseyi kendisine karşı açılan davada vekil sıfatıyla göndermekteydi.⁵⁶ Başka bir anlatımla, Formula'nın *intentio* bölümünde asıl alacaklının adı, *condemnatio* kısmında vekilin adı yazmakta ve vekil, müvekkilini temsil ettiği için

⁴⁹ Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 35.

⁵⁰ Koschaker - Ayiter, *Modern Hususî Hukuka Giriş Olarak Roma Hususî Hukukunun Ana Hatları*, 288; Düren, *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*, 35; Taraf yenilemesinin borcun nakli veya alacağın temlikli sayılmayacağı hakkında bkz. Arsebük, *Borçlar Hukuku*, 1-2/870; Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 82.

⁵¹ Baklacı Çakıroğlu, *Roma Hukuku'nda ve Türk Borçlar Hukuku'nda Alacağın Temlik*, 40.

⁵² Tahiroğlu, *Roma Borçlar Hukuku*, 85.

⁵³ Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 171.

⁵⁴ Mehmet Üçer, "Roma Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Alacağın Temlik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 54/3 (2005), 402.

⁵⁵ Rado, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 170-171; Belgin Sayın Korkmaz, *Roma Hukuku'nda Vekâlet Sözleşmesi (Mandatum)* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 194-195; Tamer, *Roma Hukuku Cilt 2 Borçlar Hukuku*, 31.

⁵⁶ Sayın Korkmaz, *Roma Hukuku'nda Vekâlet Sözleşmesi (Mandatum)*, 194-195; Akıncı, *Roma Borçlar Hukuku*, 54-55.

davanın hüküm ve sonuçları onun üzerinde doğmaktaydı.⁵⁷ Diğer yandan alacağını dava vekâleti yoluyla temlik etmek isteyen alacaklı da alacağı devralan üçüncü kişinin ismini davada *condemnatio* kısmına yazardı ve böylece borcu almaya o hak kazanırdı.⁵⁸

Bu yöntemle, daha önce bahsedilen *novatio*'nun sakıncaları (borçlunun rızasının aranması ve fer'i hak ve teminatların sona ermesi) ortadan kaldırılmıştır.⁵⁹ Bu yöntemin de eksiği kendisine yalnızca dava aşamasında başvurulabilmesidir.⁶⁰ Vekaletin vekil tarafından geri alınabilmesi veya ölüm sebebiyle sona ermesi gibi hallerin mahzurunu gidermek adına Iustinianus devralan tarafa *actio utilis* tanıtmıştır.⁶¹

III. İSLÂM HUKUKUNDA

A. GENEL OLARAK

İslâm hukukunda borcun intikali ölüm sebebiyle ve sağlararası intikal olarak ikiye ayrılmaktadır.⁶² Çalışma konumuzu ilgilendiren sağlararası intikal, alacağın temlikini ve borcun naklini içermektedir.⁶³ İslâm hukukunda havâle⁶⁴, hem alacağın temliki hem de borcun nakli için kullanılmıştır.⁶⁵

⁵⁷ Baklacı Çakıroğlu, *Roma Hukuku'nda ve Türk Borçlar Hukuku'nda Alacağın Temliki*, 38-39.

⁵⁸ Baklacı Çakıroğlu, *Roma Hukuku'nda ve Türk Borçlar Hukuku'nda Alacağın Temliki*, 39; Akıncı, *Roma Borçlar Hukuku*, 57.

⁵⁹ Üçer, "Roma Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Alacağın Temliki", 403; Sayın Korkmaz, *Roma Hukuku'nda Vekâlet Sözleşmesi (Mandatum)*, 196; Akıncı, *Roma Borçlar Hukuku*, 54; Bir başka sakınca olarak borçluyla her zaman işbirliği yapmak zorunda olmak gösterilmektedir. Bkz. Honsell, *Romisches Recht*, 75.

⁶⁰ Üçer, "Roma Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Alacağın Temliki", 404; Tamer, *Roma Hukuku Cilt 2 Borçlar Hukuku*, 31.

⁶¹ Marzo, *Roma Hukuku*, 331.

⁶² Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınları, 2021), 403.

⁶³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 403; Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Atlas Akademi, 2020), 513; Ali Bardakoğlu, "Havâle" (İstanbul: TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1997), XVI/507.

⁶⁴ Havâlenin temlikten, borçlunun müdahâ ve rızasının kesinlikte gerekmesi bakımından farklılaşması hakkında ayrıca kz. H. Halis Sungur, *Borçlar Kanunu ve Tatbikatı* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943), 1/432.

⁶⁵ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 404; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku II* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 557; Bilal Aybakan, "Temlik" (İstanbul: TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2011), 40/430; Duygu Hidayet Arda Bağce, *Alacağın Devri ve Diğer Hukuki Kurumlarla Karşılaştırılması* (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 2015), 7; Fatih Turay, *Finansal Açıda İslâm Borçlar Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 379; Havâle'nin bugünkü hukuktaki borcun nakli olduğu yönünde ayrıca bkz. Muzaffer Şeker, *İslam Hukuku'nda Borcun Nakli (Havale)* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991), 9.

B. HAVÂLE

1. Genel Olarak

Havâle, borcu (deyn) borçlunun zimmetinden başka bir şahsın zimmetine nakletmektir.⁶⁶ Örneğin benim A'ya bir şeyi borçlanıp da bu borcumu ödemek üzere B'yi görevlendirmem böyledir.⁶⁷ Havâlenin pratik faydası, kişiye başka bir yerdeki kişi aracılığıyla ödemelerini yapma imkanı vermesidir.⁶⁸ Havâle, klasik dönem İslâm hukuk doktrininde “Kitâbu'l-Havâle” bölümünde havâlenin tanımı, unsurları ve şartları, hükümleri ve sona ermesi üzerinden ele alınmıştır.⁶⁹ İslâm hukukunda havâlenin deyn'i teminat altına almak, borcu kabza dair vekalet vermek gibi fonksiyonlarının yanı sıra taraflardan birinin değişmesi fonksiyonu da vardır.⁷⁰

Bir akit olan havâlede üç taraflı bir ilişki vardır; havâle edene muhîl, borcun havâle edildiği kişiye muhâlun aleyh, alacaklıya da muhâlun leh denilmektedir.⁷¹ Havâledeki hukukî ilişkileri; muhîl ile muhâlun leh arasında “değer ya da bedel ilişkisi”, muhîl ile muhâlun aleyh arasında “karşılık ilişkisi” ve muhâlun leh ile muhâlun aleyh arasında ödeme ilişkisi olarak ele alınabilir.⁷² Havâle, buradaki üç tarafın rızası veya herhangi ikisinin anlaşmasıyla mümkündür.⁷³ İki kişinin anlaştığı ihtimalde havâle, üçüncü kişinin icazetine kadar askıda hükümsüz (mevkuf) olur.⁷⁴

⁶⁶ Ali Haffî, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, çev. Rahmi Yaran (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 569; Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükümler* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2018), 480; Bardakoğlu, “Havâle”, XVI/507; Abdülkerîm Zeydân, *el-Kefâletü ve'l-havâle fı'l-fıkhi'l-mukâren* (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1975), 213; Abdülğani b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhîm el-Ğanîmî ed-Dimesşkî el-Meydânî el-Ĥanefî Abdülğani el-Meydânî, *el-Lubâb ff Şerhi'l-Kitâb* (Beirut: y.y., t.y.), 160; Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 149; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 8/3.

⁶⁷ Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (New York: Oxford University Press, 1982), 148-149.

⁶⁸ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, 149.

⁶⁹ Bardakoğlu, “Havâle”, XVI/508.

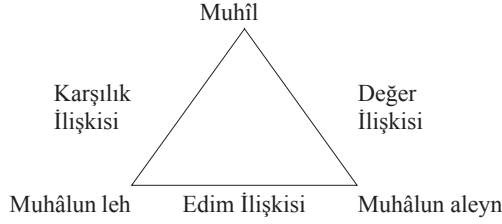
⁷⁰ Muhammed Zekî Abdülber, *Ahkâmü'l-muâmelâti'l-mâliyye fı'l-mezhebi'l-Hanefî* (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türas, 1997), 2/270-271.

⁷¹ Haffî, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, 569; Ekinci, *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 480; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku II*, 564; Bardakoğlu, “Havâle”, XVI/507; Mustafa Alper Gümüş, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2010), 2/478; Abdülber, *Ahkâmü'l-muâmelâti'l-mâliyye fı'l-mezhebi'l-Hanefî*, 2/298; Havâlenin İslâm hukukunda hukuki niteliğiyle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Afra Uysal, *Mecelle'de Havale Akdi* (İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022), 92 vd.

⁷² Işık Aslı Han, *Üç Taraflı Hukuki İlişki Modeli Olarak Havale (TBK m. 555-560)* (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2021), 9; Gümüş, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, 2/478; Günergök, *Havale İlişkisi*, 3.

⁷³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 404; Ekinci, *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 480; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku II*, 564-565; İhsan Hüseyin, *Türk ve Irak Hukuklarında Mukayeseli Olarak Alacağın Temliki* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004), 14.

⁷⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 404; Mahlûfî Hûriyye, *Havâletü'd-deyn* (Cezayir: Câmiatü Cezâir Külliyyetü Hukûk, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 9.

Havâle akdi, muhîlin icâbı ile muhâlung leh ve muhâlung aleyhin kabulüyle kurulur.⁷⁵ Havâlede deyn, muhîlin zimmetinden muhâlung aleyhin zimmetine nakledilmektedir.⁷⁶ Havâle akdiyle birlikte muhîl ve varsa kefli borçtan kurtulur.⁷⁷

Havâle edilen şey (muhâlung bih) taşınabilir, nakledilebilir bir şey olması gerektiğinden yalnızca deyn'de gerçekleşir; ayn'larda söz konusu değildir.⁷⁸ Havâlede nakledilen şey borcun kendisidir, yoksa onu talep yetkisi değildir.⁷⁹ Öyle ki eğer muhâlung leh, muhâlung aleyhteki borcu ibra ederse, borç sona erer.⁸⁰ Ayrıca havâle edilen borç, yenilemenin (tecdîd) aksine olarak borçta herhangi bir değişiklik meydana getirmez; eski borcun sona ererek yeni bir borcun doğması söz konusu değildir.⁸¹

Havâle, mutlak veya mukayyet olabilir.⁸² Mutlak havâlede havâlenin herhangi bir malvarlığıyla sınırlanmaz ve muhîlin, muhâlung aleyhde alacak veya vedia

⁷⁵ Zeydân, *el-Kefâletü ve'l-havâle fi'l-fıkhi'l-mukâren*, 216; Muhammed Zekî Abdülber, "el-Havâletü fi'l-fıkhi'l-İslâmî", *Mecelletü Külliyyeti's-Serîa ve'd-dirâsât'il-İslâmiyye* 4 (1985), 468; Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî, t.y.), 3/99.

⁷⁶ Zeydân, *el-Kefâletü ve'l-havâle fi'l-fıkhi'l-mukâren*, 214; Ebu'l-Faql 'Abdullâh b. Maḥmûd el-Ḥaneḫî el-Mevsîlî, *el-İḫtiyâr li Ta'îli'l-Muḫtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 3/3.

⁷⁷ Zeydân, *el-Kefâletü ve'l-havâle fi'l-fıkhi'l-mukâren*, 228; Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, 152.

⁷⁸ el-Merğînânî, *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*, 3/99; Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḫmed Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye Şerḫu'l-Hidâye* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 8/486; Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, 149; Abdülber, *Ahkâmü'l-muâmelâti'l-mâliyye fi'l-mezhebi'l-Haneḫî*, 2/294; İbn Abidin, *Reddü'l-muḫtâr ala'd-Dürri'l-muḫtâr*, 8/7.

⁷⁹ Havâlede nakledilen şeyin deyn mi yoksa mutâlebe (talep yetkisi) mi olduğu hakkındaki tartışmayla ilgili olarak ayrıca bkz. Abdülber, *Ahkâmü'l-muâmelâti'l-mâliyye fi'l-mezhebi'l-Haneḫî*, 2/300-305 Burada nakledilen şeyin deyn olduğunu söylemek daha isabetli görünmektedir. Çünkü nakledilen şey sadece talep yetkisi olmayıp onunla ilgili veya ona tabi diğer şeyler de borcun nakledilmesiyle birlikte geçmektedir. Mutâlebenin nakli görüşündekilerin azınlıkta olduğu, deynin mutâlebeyle birlikte devredildiği yönünde bkz. İbn Abidin, *Reddü'l-muḫtâr ala'd-Dürri'l-muḫtâr*, 8/3.

⁸⁰ Zeydân, *el-Kefâletü ve'l-havâle fi'l-fıkhi'l-mukâren*, 214; Mustafa Kelebek, *İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 277.

⁸¹ Ali Ekber Çınar, *Haneḫî Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Havâle Sözleşmesi ve Osmanlı Uygulaması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022), 14.

⁸² Mustafa Ahmed ez-Zerkâ vd., *el-Havâle* (Kuveyt: el-va'yü'l-İslâm, 2011), 60; Havâlenin diğer türleri hakkında ayrıca bkz. Zeydân, *el-Kefâletü ve'l-havâle fi'l-fıkhi'l-mukâren*, 226-227.

olarak parası bulunduğu bildirilmez; bu halde havâleyi kabul eden havâle verene rücu hakkı vardır.⁸³ Mukayyet havâlede havâlenin belirli bir malvarlığıyla kayıtlanması söz konusudur; muhâlun aleyhde muhîlin alacağı vardır ve borç buradan ödenir veya muhâlun aleyhin zimmetinde, emanet veya gasp yoluyla bulunan paradan ödenmek üzere yapılmış olabilir.⁸⁴ Mukayyet havâlede böyle bir paranın bulunmadığı anlaşılırsa havâle batıldır. Havâleyi kabul eden borcu ikinci şahsa ödemelidir. Aksi halde yani havâle verene öderse, havâle alana bunu tazmin etmelidir.⁸⁵

Günümüz Türk hukukunda havâle, İslâm hukukunun aksine olarak borcun naklinden ayrılmaktadır.⁸⁶ İkisi arasında çeşitli açılardan benzerlik ve farklılıklar bulunmakta olup netice itibariyle Türk hukukundaki havâlenin, İslâm hukukundaki havâlenin işlevini yerine getiremediğini belirtmek gerekir.⁸⁷ İslâm hukukunda havâle Türk hukukunun aksine olarak⁸⁸ sebebe bağlıdır; muhâlun leh ile muhîl arasındaki borç ilişkisi havâle akdinin temelini oluşturur.⁸⁹

2. Havâletü'd-deyn (Borcun Nakli)

Borcun sağlararası bir tasarrufla devredilebileceği düşüncesi Avrupa'da tartışmalı bir yenilik olarak görülürken bu, İslâm hukukunda uzun asırlardır uygulanmaktaydı.⁹⁰ Borcun nakliyle borçlu borcundan kurtulmakta, onun yerine üçüncü bir şahıs borcu üstlenmektedir.⁹¹ Havâle, borçlu değişmesi şeklindeki bir tecdittir.⁹²

⁸³ Çınar, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Havâle Sözleşmesi ve Osmanlı Uygulaması*, 81; İkinci, *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 481; ez-Zerkâ vd., *el-Havâle*, 61.

⁸⁴ Çınar, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Havâle Sözleşmesi ve Osmanlı Uygulaması*, 82; İkinci, *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 481; ez-Zerkâ vd., *el-Havâle*, 60.

⁸⁵ İkinci, *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 481.

⁸⁶ Çınar, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Havâle Sözleşmesi ve Osmanlı Uygulaması*, 23.

⁸⁷ İkisi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Çınar, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Havâle Sözleşmesi ve Osmanlı Uygulaması*, 23-24.

⁸⁸ Türk hukukunda havâle işlemi sebepten soyut yani temel borç ilişkisinden bağımsızdır.

⁸⁹ Uysal, *Mecelle'de Havale Akdi*, 65.

⁹⁰ Albert Cheron - Sadek Fahmy, "İslam Hukukunda Özellikle Hanefî Mezhebine Göre Havale", çev. Halil Cin, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/1 (1971), 414; Ferit H. Saymen - Halid K. Elbir, *Türk Borçlar Hukuku I Umumî Hükümler* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1958), 354; Abdülvedud Yahyâ, *Havâletü'd-deyn: dirâse mukârene fi'ş-şerâti'l-İslâmiyye ve'l-kânuneyni'l-İlmânî ve'l-Mısırî* (Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1992), 101.

⁹¹ Yahyâ, *Havâletü'd-deyn: dirâse mukârene fi'ş-şerâti'l-İslâmiyye ve'l-kânuneyni'l-İlmânî ve'l-Mısırî*, 7; Saymen - Elbir, *Türk Borçlar Hukuku I Umumî Hükümler*, 358.

⁹² Cheron - Fahmy, "İslam Hukukunda Özellikle Hanefî Mezhebine Göre Havale", 415; Unutulmamalıdır ki bu çalışmada sözleşmenin rızâî devrini gerçekleştirmek üzere başvuru yöntemleri araştırılmaktadır. Elbette günümüz bakışıyla havâle ile tecdit farklı şeylerdir. Bu ikisi arasındaki farklar için ayrıca bkz. Hûriyye, *Havâletü'd-deyn*, 12-13.

Borcun nakli dört mezhep tarafından kabul görmüştür.⁹³ Borcun nakli de havâle yoluyla gerçekleştirilmiştir.⁹⁴ Deyn'in istisnaları dışında temlik işlemine konu edilememesi, İslâm hukukunda mevcut olmayan malların akitlere konu edilemeyeceği düşüncesiyle ilgilidir.⁹⁵ Akdin hukuku alacaklı tarafı ilgilendirdiğinden fukahânın çoğunluğu akdin kuruluşu için alacaklının rızasını aramaktadır.⁹⁶

3. Havâletü'l-hak (Alacağın Temliki)

Havâletü'l-hak, borç ilişkisinde alacağın temlikıyla birlikte alacaklı tarafın değişmesidir.⁹⁷ İslâm hukukunda alacağın temliki havâle hükümleri çerçevesinde incelenmiştir.⁹⁸ Alacağın temlikıyla dar anlamda bir borç ilişkisinden doğan bir alacak üçüncü kişiye geçer.⁹⁹ Alacağın temliki de devralan, devreden ve devredilen alacağın borçlusu olmak üzere üç taraflı bir ilişki meydana getirir.¹⁰⁰

İslâm hukukçuları alacağın temliki konusunda genel olarak çekimser bir tavır takınmıştır. İslâm hukukçularının buradaki çekimser tavrının nedeni olarak üçüncü kişilerin haklarının korunması, hukukî ilişkiler açıklık ve güvenin sağlanması ile onların genel akit nazariyeleri gösterilebilir.¹⁰¹ Ancak bu sakıncalar borcun havâle edilmesiyle birlikte giderilmiş, borçlunun bizzat devrede olması sonucu daha güvenli bir ortam tesis edilmiştir.¹⁰²

İslâm hukukunda alacağın temlikinin havâle yoluyla veya alacağın bir bedel karşılığında satımıyla gerçekleşmesine göre farklı değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁰³ Alacağın havâle yoluyla gerçekleştirilmesi de kendi içerisinde borçluya veya üçüncü bir kişiye yönelmesi bakımından ikiye ayrılmaktadır.

Alacağın temliki peşin değil de vadeli gerçekleşirse bunun deyn'in deyn ile satışı olduğu gerekçesiyle bu yasaklanmıştır.¹⁰⁴ Burada Hanefiler alacağın temli-

⁹³ Hûriyye, *Havâletü'd-deyn*, 9; Turay, *Finansal Açından İslâm Borçlar Hukuku*, 379.

⁹⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 404.

⁹⁵ Mehmet Âkif Aydın, "Deyn" (İstanbul: TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 1994), 9, 268.

⁹⁶ Faruk Emrah Oruç, *İslâm Hukukunda Deyn* (Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011), 45.

⁹⁷ Muhammed Yusuf Saleem, *Islamic Commercial Law* (Singapore: John Wiley&Sons, 2013), 141.

⁹⁸ Aybakan, "Temlik", 40/430.

⁹⁹ Ali Şafak vd., *Alacağın Temliki (Devri)*, ed. Ali Şafak (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 25.

¹⁰⁰ Şafak vd., *Alacağın Temliki (Devri)*, 26.

¹⁰¹ Bardakoğlu, "Havâle", XVI/507.

¹⁰² Bardakoğlu, "Havâle", XVI/507.

¹⁰³ Turay, *Finansal Açından İslâm Borçlar Hukuku*, 379; Havâle yoluyla alacağın temliki ile deyn'in satımı arasındaki farklar hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Saleem, *Islamic Commercial Law*, 143.

¹⁰⁴ Oruç, *İslâm Hukukunda Deyn*, 52; Havâlenin deynin satımı ile ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Hâlid Muhammed Türban, *Bey'ü'd-deyn: ahkâmuhu ve tatbikâtühü'l-muâsıra* (Kahire: Dârü'l-Beyâni'l-Arabi, 2003), 73-78 Buna göre havâlenin hukuki niteliğiyle ilgili olarak bunun müstakil, kendine özgü bir sözleşme olduğu görüşü, bey'in bey karşılığında satımı olup kural itibarıyla caiz olma-

kini teslimden acizlik (adem-i kudreti't-teslim)¹⁰⁵ nedeniyle caiz kabul etmezler.¹⁰⁶ Diğer mezhepler alacağın satış veya bağışlanması yoluyla temlikini caiz görmezlerken, bunlardan Malikiler bazı kayıtlarla bunu caiz görmüşlerdir.¹⁰⁷

Hanefiler alacağın üçüncü kişiye havâle yoluyla devrini kabul etmektedir.¹⁰⁸ Sarf ve selem akitleri dışındaki bir akitte deyn alacakları üzerinde kabzdan önce tasarrufta bulunulması caiz kabul edilmiştir.¹⁰⁹ Bu bağlamda bir alacak hakkının üçüncü bir kişiye havâle edilmesiyle borcu tahsil yetkisi muhâlun lehe verilmektedir.¹¹⁰ Bu durumda havâle tahsil aracı rolündedir.¹¹¹

SONUÇ

Bu çalışmada Roma ve İslâm hukukunda sözleşmenin rızaî devrini gerçekleştirmek için kullanılan hukuki müesseseler konusu ele alınmıştır. Burada öncelikle konu ele alınırken tespit edilen bazı tali hususların sıralanması yerinde olacaktır:

- 1) Roma'da borç ilişkisi şahsi olarak algılanmış, pratikten doğan çeşitli ihtiyaçlar nedeniyle bu anlayışı aşabilmek adına *delegatio* ve dava vekaletine başvurulmuştur. İslâm hukukunda havâle öncelikle borcun nakli işlevini görmekle birlikte, aynı zamanda alacağın temlik için de kullanılmıştır. Havâle, İslâm hukuk mezheplerinden Hanefi mezhebinin genel akit nazariyesine kural olarak aykırı olmasına karşın yine pratiğin getirdiği ihtiyaçlar sonucunda meşruiyet kazanmıştır. Bu bakımdan borcun nakli ve alacağın temlik işlemleri hem Roma hukukunda hem İslâm hukukunda bir ihtiyaç sonucunda ortaya çıkmıştır.

dığı fakat kendisine duyulan toplumsal ihtiyaç nedeniyle caiz kabul edildiği görüşü ile borcun ifasını talep etmek görüşü olmak üzere üç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Yazarın da kabul ettiği görüş, havâlenin bir bey' olmaması, ukûdda lafza değil manaya itibar edilmesi gibi gerekçelerle havâlenin kendine özgü ayrı bir sözleşme olmasıdır. Havâlenin kıyasa aykırı olmakla birlikte ihtiyaç sebebiyle caiz olduğu hakkında ayrıca bkz. ez-Zerkâ vd., *el-Havâle*, 53.

¹⁰⁵ Hanefilere göre akitlerde genel kaide akit konusunun teslim edilebilir (maktûru't-teslîm) olmasıdır.

¹⁰⁶ Yakup Kara, *İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012), 36; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku II*, 557; Turay, *Fiansal Açısından İslâm Borçlar Hukuku*, 337-338.

¹⁰⁷ Uysal, *Mecelle'de Havale Akdi*, 63; Kara, *İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı*, 36-37; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 400; Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, 513.

¹⁰⁸ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 400; Hüseyin, *Türk ve Irak Hukuklarında Mukayeseli Olarak Alacağın Temlik*, 13; Uysal, *Mecelle'de Havale Akdi*, 63.

¹⁰⁹ Aybakan, "Temlik", 40/430.

¹¹⁰ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 400; Borcun naklinin alacaklıya borcu ödeme veya alacaklının rızasıyla alacaklıya karşı borçlu konumuna geçme şekillerinde olabileceği hakkında bkz. Sungur, *Borçlar Kanunu ve Tatbikatı*, 1/446.

¹¹¹ Eren, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, 936.

- 2) Roma hukukunda *delegatio*, *stipulatio* ile yapılı ve *novatio* sonucunu doğurur. Roma hukukunda havâle ilişkisi, yenileme suretinde gerçekleştiği için, İslâm hukukundaki havâle ilişkisinden borcun sona erip yeni bir borç ilişkisi kurulması yönüyle farklıdır. Roma'da bir yöntem olarak kullanılan yenileme (*novatio*), Türk hukukundaki sözleşmenin devrinden farklı olarak önceki sözleşmeyi sona erdirir ve burada borçlar ve alacaklarda ayniyet söz konusu değildir.
- 3) İslâm hukuku ile Roma hukuku arasındaki farklılık, Roma hukukunda havâle (*delegatio*) işleminin Roma hukukuna özgü genel ve sözlü bir akit tipi olan *stipulatio* ile yapılırken, İslâm hukukunda bunun doğrudan ve müstakil olarak havâle akdiyle gerçekleştirilmesidir.
- 4) Hem Roma hukukunda hem de fukahânın çoğunluğuna göre İslâm hukukunda alacağın temlikinde Türk hukukundan farklı olarak, borçlunun rızası aranmakta; öte yandan Türk hukukuyla benzer biçimde borcun naklinde alacaklının rızası gerekmektedir.
- 5) Havâle işlemi; Roma hukukunda yenilemenin bir uygulaması, İslâm hukukunda önceleri yalnızca borcun naklini, sonraları alacağın temlikini de içeren bir akit, Türk hukukunda ise üç köşeli fakat tek taraflı bir hukukî işlemdir.
- 6) İslâm hukukunda havâle akdi illîdir; temel borç ilişkisinin geçerli olmasına bağlıdır. Roma hukukunda ise havâle işlemi mücerrettir; temel borç ilişkisinden bağımsızdır.

Bu tespitlerden sonra, çalışmamızla vardığımız ana sonuç hem Roma hukukunda hem İslâm hukukunda ayrı ayrı alacağın devri ve borcun nakli işlemleri yapılmak suretiyle sözleşmede taraf değişikliği teorilerinden kombinasyon teorisine uygun olarak bir sözleşmenin devri işleminin yapılabildiği yönündedir. Varılan bu sonuçtan özellikle İslâm hukukunun günümüz doktrininde sözleşmenin rızaî devri konusunda teori oluşturulurken yararlanabileceğini ummaktayız. Nitekim Türk hukukunda henüz yasal düzenlemenin bulunmadığı dönemde doktrinde sözleşmede taraf değişikliğine ilişkin teoriler tartışılmış, yasal düzenlemesi bulunan borcun nakli ve alacağın temlik hükümlerinin birlikte uygulanması sonucu sözleşmenin devri sonucunun elde edilebileceği savunulmuştur. Ancak 6098 sayılı TBK ile sözleşmenin devri düzenlenmiş ve burada birlik teorisi benimsenmiştir. Türk hukukunda yasal düzenlemenin bulunmadığı dönemde kombinasyon teorisinin uygulanabileceği düşüncesi ile Roma ve İslâm hukukunda bunun uygulanabileceği düşüncesi paralellik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulğani el-Meydânî, Abdulğani b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhîm el-Ganîmî ed-Dimeşkî el-Meydânî el-Hanefî. *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*. I-IV Cilt. Beyrût: y.y., t.y.
- Abdülber, Muhammed Zekî. *Ahkâmü'l-muâmelâti'l-mâliyye fî'l-mezhebi'l-Hanefî*. Kahire: Mektebetu Dâri't-Türas, 1997.
- Abdülber, Muhammed Zekî. "el-Havâletü fi'l-fikhi'l-İslâmî". *Mecelletü Külliyyeti's-Şerîa ve'd-dirâsât'il-İslâmiyye* 4 (1985), 451-540.
- Akıncı, Şahin. *Roma Borçlar Hukuku*. Konya: Sayram Yayınları, 11. Baskı, 2020.
- Arda Bağce, Duygu Hidayet. *Alacağın Devri ve Diğer Hukuki Kurumlarla Karşılaştırılması*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 2015.
- Arsebük, Esat. *Borçlar Hukuku*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 3. Basım, 1950.
- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Atlas Akademi, 9. Bası, 2020.
- Aybakan, Bilal. "Temlik". C. 40. İstanbul: TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2011.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Deyn". C. 9. İstanbul: TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1994.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları, 18. Baskı, 2021.
- Ayrancı, Hasan. *Sözleşmelerin Yüklenilmesi (Devri)*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2003.
- Baklacı Çakıroğlu, Evren. *Roma Hukuku'nda ve Türk Borçlar Hukuku'nda Alacağın Temliki*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bardakoğlu, Ali. "Havâle". XVI/507-512. İstanbul: TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Bauer, Cristoph. *Parteiwechsel im Vertrag: Vertragsübertragung und Vertragsübergang*. Zürich-St. Gallen: Dike Verlag, 2010.
- Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. 1-13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Berger, Adolf. "Delegatio". *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953.
- Berkî, Şakir. *Roma Hukuku*. Ankara: y.y., 1949.
- Bilge, Necip. *Borçlar Hukuku Özel Borç Münasebetleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1971.
- Cengil, M. Fatih. "Sözleşmede Taraf Değişikliği". *Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3/6 (2016), 117-144.
- Cheron, Albert - Fahmy, Sadek. "İslam Hukukunda Özellikle Hanefi Mezhebine Göre Havale". çev. Halil Cin. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/1 (1971), 411-454.
- Çayan, Gökhan. *Sözleşmenin Devri*. Ankara: Adalet Yayınevi, 1. Baskı, 2016.
- Çeker, Orhan. *İslam Hukukunda Akidler*. Konya: Tekin Kitabevi, 1. Baskı, 2014.
- Çınar, Ali Ekber. *Hanefi Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Havâle Sözleşmesi ve Osmanlı Uygulaması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.

- Düren, Akın. *Klasik Roma Hukukunda Delegatio*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *İslâm Hukuku Umûmî ve Husûsî Hükümler*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 3. Basım, 2018.
- Endemann, Wolfgang. *Der Begriff der Delegatio im Klassischen Römischen Recht*. Marburg: Elwert Verlag, 1959.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları, 9. Baskı, 2021.
- Früh, Peter. *Die Vertragsübertragung im schweizerischen Recht*. Aarau: Verlag H. R. Sauerlander & Co., 1945.
- Gümüş, Mustafa Alper. *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 1. Bası, 2010.
- Günergök, Özcan. *Havale İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Haffif, Ali. *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*. çev. Rahmi Yaran. Ankara: TDV Yayınları, 4. Baskı, 2018.
- Han, Işık Aslı. *Üç Taraflı Hukukî İlişki Modeli Olarak Havale (TBK m. 555-560)*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 1. Baskı, 2021.
- Hausmaninger, Herbert - Selb, Walter. *Römisches Privatrecht*. Wien: Böhlau Verlag, 1997.
- Honsell, Heinrich. *Römisches Recht*. Berlin: Springer-Verlag, 1992.
- Hûriyye, Mahlûfî. *Havâletü'd-deyn*. Cezayir: Câmiatü Cezâir Külliyyetü Hukûk, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Hüseyin, İhsan. *Türk ve Irak Hukuklarında Mukayeseli Olarak Alacağın Temliki*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dîmaşki. *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İslamoğlu, Gülşah. "Havale". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (2019), 525-552.
- Kahraman, Zafer. *Karşılaştırmalı Hukukta Borcun Dış Üstlenilmesi (Borcun Nakli)*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2013.
- Kara, Yakup. *İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku II*. İstanbul: İz Yayıncılık, 9. Baskı, 2016.
- Kaser, Max - Knütel, Rolf. *Römisches Privatrecht*. München: Verlag C.H. Beck, 17. Auflage, 2003.
- Kelebek, Mustafa. *İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2014.
- Kocaman, Arif B. "Havalenin Hukukî Niteliği Üzerine". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 49/1 (1994), 291-301.

- Kocaman, Arif B. *Türk Borçlar Hukukunda Havale*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, 2020.
- Korkmaz, Fırat. *Roma Hukukunda Stipulatio*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.
- Koschaker, Paul - Ayiter, Kudret. *Modern Hususî Hukuka Giriş Olarak Roma Hususî Hukukunun Ana Hatları*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1971.
- Koyuncuoğlu, Tennur. *Türk ve İsviçre Hukukunda Borcun Yenilenmesi (Novatio)*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1972.
- Marzo, Salvatore Di. *Roma Hukuku*. çev. Ziya Umur. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1954.
- Mayer-Maly, Theo. *Römisches Privatrecht*. New York: Springer-Verlag, 1991.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî el-. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*. 1-4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî, t.y.
- Mevsîlî, Ebu'l-Fağl 'Abdullâh b. Maḥmûd el-Ḥanefî el-. *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2005.
- Oğuzman, M. Kemal - Öz, M. Turgut. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2018.
- Oruç, Faruk Emrah. *İslâm Hukukunda Deyn*. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Önay, Işık. *Yenileme*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 1. Baskı, 2016.
- Özkan, Kemal. *Havalenin Hukuki Niteliği*. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Öztürk, Berna. "Sözleşmenin Devri". *TBB Dergisi* 29/125 (2016), 263-296.
- Pieper, Helmut. *Vertragsübernahme und Vertragsbeitritt*. Köln und Berlin: G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung Kg, 1963.
- Gaius Institutiones Borçlar Kısmı*. çev. Türkân Rado. İstanbul: Doğan Kardeşler Yayınları, 1953.
- Rado, Türkân. *Principatus Devrinde Roma Hususî Hukukunun Senatus Consultum'lar Yoluyla Islahı*. İstanbul: Doğan Kardeşler Yayınları, 1954.
- Rado, Türkân. *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 16. Bası, 2021.
- Saleem, Muhammed Yusuf. *Islamic Commercial Law*. Singapore: John Wiley&Sons, 2013.
- Sayın Korkmaz, Belgin. *Roma Hukuku'nda Vekâlet Sözleşmesi (Mandatum)*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2014.
- Saymen, Ferit H. - Elbir, Halid K. *Türk Borçlar Hukuku I Umumî Hükümler*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1958.
- Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. New York: Oxford University Press, 1982.
- Stahelin, Bernhard. *Die Novation*. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1948.

- Sungur, H. Halis. *Borçlar Kanunu ve Tatbikatı*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943.
- Şafak, Ali vd. *Alacağın Temliki (Devri)*. ed. Ali Şafak. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, 2017.
- Şeker, Muzaffer. *İslam Hukuku'nda Borcun Nakli (Havale)*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Tahiroğlu, Bülent. *Roma Borçlar Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- Tamer, Diler. *Roma Hukuku Cilt 2 Borçlar Hukuku*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 1. Baskı, 2021.
- Turay, Fatih. *Finansal Açından İslâm Borçlar Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı, 2019.
- Türban, Hâlid Muhammed. *Bey'ü'd-deyn: ahkâmuhu ve tatbikâtühü'l-muâsıra*. Kahire: Dârü'l-Beyâni'l-Arabî, 2003.
- Uysal, Afra. *Mecelle'de Havale Akdi*. İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.
- Üçer, Mehmet. "Roma Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Alacağın Temliki". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 54/3 (2005), 397-443.
- Wiefels, Josef. *Römisches Recht: Reschtrgeschichte und Privatrecht*. Düsseldorf: L. Schwann, 1960.
- Yahyâ, Abdülvedud. *Havâletü'd-deyn: dirâse mukârene fi's-şerâti'l-İslâmiyye ve'l-kânuneyni'l-Almânî ve'l-Misrî*. Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1992.
- Yılmaz, Gizem Yağmur. *Sözleşmenin Devri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed ez- vd. *el-Havâle*. Kuveyt: el-va'yü'l-İslâm, 1. Baskı, 2011.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Kefâletü ve'l-havâle fi'l-fikhî'l-mukâren*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1975.